

УДК 347.121.1

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883853>

Г.Р. ПРОФАТИЛО,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна; e-mail: voloshynhalyna95@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1361-8681>

ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ ЯК ФОРМА ПОСЯГАННЯ НА ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ

H.R. PROFATILO,

Postgraduate Student of a Ph.D., Chair of Civil Law and Process, Kharkiv National University
of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine; e-mail: voloshynhalyna95@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1361-8681>

COMBAT BULLYING AS A FORM OF ENCROACHMENT ON PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF THE STUDENT

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

Постановка проблеми. Сьогодні невирішеними є наукові завдання встановлення особистих немайнових прав здобувачів освіти як об'єкта посягання булінгу, визначення правових засад протидії булінгу в Україні, з'ясування міжнародного досвіду протидії булінгу як формі посягання на особисті немайнові права здобувачів освіти. **Метою** статті є визначення правових засад протидії булінгу як формі посягання на особисті немайнові права здобувачів освіти. **Методи.** Використовуються діалектичний, формально-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, логіко-семантичний та інші методи наукового пізнання. **Результати.** Встановлено, що особисті немайнові права здобувачів освіти потребують системного захисту на рівні як законодавства, так і освітнього закладу, адже саме освітнє середовище закладає фундамент для формування особистості. Прояви булінгу як форми посягання на особисті немайнові права здобувачів освіти повинні бути ефективно зафіксованими, булери – покараними, а весь комплекс особистих немайнових прав здобувачів освіти захищеним та відновленим. В іноземних країнах існують різні моделі протидії булінгу як форми посягання на особисті немайнові права здобувача освіти. Законодавці до цього питання підходять по-різному: починаючи від закріплення відповідальності за цькування в освітньому закладі в конкретному нормативно-правовому акті, фрагментарне закріплення відповідальності в різних нормативно-правових актах, окрім цього впроваджується локальне регулювання цього питання в актах освітніх закладів, місцевого самоврядування та відсутність будь-якого регулювання. Показано, що досвід США, РФ, Швеції, Канаді, Франції, Білорусі та Казахстану свідчить, що передача повноважень із протидії цькуванню лише неурядовим організаціям позбавляє можливості притягнення винних до відповідальності. **Висновки.** Визначено, що найбільш вдалим із врахуванням захисту особистих немайнових прав здобувачів освіти, є досвід Швеції, де система протидії цькуванню поєднує імперативні норми (пряме закріплення санкції за булінг) й залучення освітнього закладу та батьків до мінімізації таких негативних випадків, а урядова програма цієї країни спрямована на благополуччя сім'ї та забезпечення комфортних, довірливих стосунків всередині освітнього колективу. В Україні наявною є низка проблем щодо врегулювання питання протидії булінгу, зокрема відсутня узгодженість між нормативно-правовими актами, які регулюють питання захисту особистих немайнових прав здобувачів освіти з питання поіменованості цих прав у різних нормативно-правових актах, відсутні алгоритми взаємодії освітніх закладів з батьками/усиновлювачами, представниками жертви булінгу, громадськими організаціями. Це надає підстави вважати булінг невирішеною проблемою для вітчизняного освітнього середовища з врахуванням потреби захисту особистих немайнових прав здобувачів освіти.

Ключові слова: особисті немайнові права; булінг; відповідальність; навчальний заклад

Problem statement. Nowadays the scientific tasks of establishing the personal non-property rights of students and schoolchildren as an object of bullying, defining the legal basis for combating bullying in Ukraine, clarifying the international experience of combating bullying as a form of encroachment on the personal non-property rights of students are unsolved. The **purpose** of the article is to define the legal basis for combating bullying as a form of encroachment on the personal

non-property rights of students. **Methods.** Dialectical, formal-legal, comparative-legal, system-structural, logical-semantic, and other methods of scientific cognition were used. **Results.** It is established that the personal non-property rights of students need systematic protection at the level of legislation and educational institutions because the educational environment itself lays the foundation for the formation of the personality. Bullying as a form of encroachment on the personal non-property rights of students should be effectively put in the legal sphere. Those, who are recognized as bullers should be punished and the whole set of personal non-property rights of students has to be protected and restored. There are various models of combating bullying as a form of encroachment on the personal intangible rights of students and schoolchildren in different countries. According to this fact, legislators approach this issue in different ways from consolidating responsibility for harassment in an educational institution in a specific legal act to fragmentary consolidation of responsibility in various legal acts. Moreover, there is an experience, which admits absence of any responsibility for bullying at all. It is shown that the experience of the USA, Russia, Sweden, Canada, Belarus, and Kazakhstan shows that the transfer of anti-bullying powers only to non-governmental organizations is not a very successful way to combat bullying. **Conclusions.** It is determined that the most successful in the sphere of protection of personal non-property rights of students is the experience of Sweden, where the system of combating harassment combines mandatory rules (direct sanction for bullying) and involving educational institutions and parents to minimize such negative cases. It was determined, that there are lots of problems in resolving the issue of combating bullying in Ukraine. For example, there is no coherence between regulations governing the protection of personal non-property rights of students on the naming of these rights in various laws, which regulate the educational sphere. Moreover, there are no algorithms for interaction with parents / adoptive parents, representatives of the victim of bullying. This gives grounds to consider bullying as an unresolved problem for the local government.

Key words: *personal non-property rights; bullying; responsibility; educational institution*

Постановка проблеми

За даними ЮНІСЕФ 67 % дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу (цькування) протягом останніх трьох місяців. 24 % дітей стали жертвами булінгу, і 48 % з них нікому не розповідали про ці випадки [1]. При цьому, за даними UNICEF, третина з опитуваних заявляють, що найчастіше джерелом насильства в їхньому житті є правоохоронні органи, ще третина (29 %) потерпає від знущання однолітків і приблизно стільки ж опитаних (28 %) говорять про насильство з боку батьків або піклувальників [2].

Це приводить до зростання рівня агресії серед молоді – на думку Л.І. Лушпай, це є наслідком гендерних стереотипів, які побутують в суспільстві [3, с.126], тому антибулінгова політика держави є важливою для забезпечення нормального функціонування суспільства. Її різновидом є вироблення дієвих правових засад регулювання боротьби з булінгом – починаючи від нормативного закріплення санкції за вчинення дій, що підпадають під його визначення, до надання широких повноважень освітнім закладам у питанні вирішення проблеми цькування. Більше того, за статистикою саме освітні заклади змушені все більше звертати увагу на небезпеку булінгу. У певній мірі це пов'язано з немайновими правами здобувачів освіти як об'єктом посягання булінгу.

Тому, щодо сфери освітнього процесу, на-

приклад, О. Барліт дослідив сутність булінгу як соціально-негативного явища [4], О.Л. Глазман – психологічні особливості жертви і булера як учасників булінгу [5], Д. Олвеус (Olweus, 1978) – типологічні риси дітей, які схильні до булінгу та до статусу жертви [6]; К.М. Дж. Арора та Д. Томпсон (Arora, Thompson, 1987) встановили, що системний підхід є найбільш оптимальним для боротьби з проявами цькування в школі, що ключовим суб'єктом впливу на булінг є директор школи [7]. В свою чергу, Г.У. Солдатова та А.Н. Ярмина в дослідженні стану кібербулінгу визначили, що під час шкільного булінгу постраждала особа зазнає цькування і в соціальних мережах, що лише ускладнює ситуацію з цькуванням у закладі освіти [8, с.18].

Тому, враховуючи важливість протидії негативному прояву булінгу серед молоді, до того ж, ще й пов'язаного з немайновими правами здобувачів освіти, як об'єктом посягання булінгу, метою статті є визначення правових засад протидії булінгу як формі посягання на особисті немайнові права здобувачів освіти. Її новизна полягає у висвітленні особливостей протидії булінгу як форми посягання на особисті немайнові права здобувачів освіти. Завданнями роботи є встановлення особистих немайнових прав здобувачів освіти як об'єкта посягання булінгу, визначення правових засад протидії булінгу в Україні, з'ясування міжнародного досвіду протидії булінгу як формі посягання на особисті немайнові права здобувачів освіти.

Особисті немайнові права здобувачів освіти як об'єкт посягання булінгу

Як було зазначено, булінг – це форма посягання на особисті немайнові права в освітній сфері. Виходячи зі змісту Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), особистим немайновим правом є комплекс прав, що належать кожній фізичній особі від народження або за законом, що не мають економічного змісту, тісно пов'язані з фізичною особою та яка володіє ними довільно [9]. При цьому, пропонуємо під особистими немайновими правами здобувача освітньої послуги розуміти комплекс прав, які спрямовані на задоволення біологічних, духовних, моральних, соціальних інтересів, що виникають з настанням певного юридичного факту або дії та реалізуються в процесі отримання освітньої послуги. Саме ж визначення категорії "здобувач освіти" надане у п.8 ст.1 Закону України "Про освіту" як –"вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, аспіранти (ад'юнкти), докторанти, інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою здобуття освіти" [10].

Тобто, законодавець окреслив коло суб'єктів, які є учасниками освітнього процесу та надав загальну детермінацію особистих немайнових прав; окрім цього окремі аспекти регулювання захисту особистих майнових прав можна репрезентувати низкою Законів України "Про дошкільну освіту", "Про освіту", "Про вищу освіту". Вказані нормативно-правові акти деталізують положення ЦКУ, зокрема у ст.53 Закону України "Про освіту" вказані права та обов'язки здобувача освіти, серед яких права "на: навчання впродовж життя та академічну мобільність; індивідуальну освітню траєкторію, що реалізується, зокрема, через вільний вибір видів, форм і темпу здобуття освіти, закладів освіти і запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін та рівня їх складності, методів і засобів навчання, безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання і праці, захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування)" та інші [10].

Однак, у статті 52 Закону України "Про вищу освіту" визначено здобувача освітньої послуги як суб'єкта цих відносин [11], однак відсутні зга-

дки про права та обов'язки здобувача освітньої послуги (студента), як і згадки про їх особисті немайнові права. Тобто, можна стверджувати що навіть серед нормативно-правових актів, що регулюють питання надання освіти є певна неузгодженість, адже з одного боку деякі нормативні акти описують орієнтовний перелік особистих немайнових прав здобувача освіти, а інші навпаки не надають жодного переліку чи хоча би згадки про особисті немайнові права чи механізм захисту від їх порушення (в тому числі й від булінгу).

У статті 28 Закону України "Про дошкільну освіту" вказано, що права дитини у сфері дошкільної освіти визначені Конституцією України, Законом України "Про освіту", цим Законом та іншими нормативно-правовими актами. Так, дитина має гарантоване державою право на: безоплатну дошкільну освіту в державних і комунальних закладах дошкільної освіти, безпечні та нешкідливі для здоров'я умови утримання, розвитку, виховання і навчання, захист від будь-якої інформації, пропаганди та агітації, що завдає шкоди її здоров'ю, моральному та духовному розвитку, безоплатне медичне обслуговування у закладах дошкільної освіти, захист від будь-яких форм експлуатації та дій, які шкодять здоров'ю дитини, а також від фізичного та психологічного насильства, приниження її гідності та інші передбачені цим законом права [12].

Тобто, прогалиною у законодавстві є відсутність послідовної політики в сфері недопущення фактів цькування в освітньому середовищі. Наявною є також деяка фрагментарність у нормативному регулюванні особистих немайнових прав здобувачів освіти. Так, законодавцем здійснюється спроба нормативно закріпити такі права, але перелік особистих немайнових прав здобувачів дошкільної освіти вкрай фрагментарний, а стосовно здобувачів вищої освіти означений перелік цих прав взагалі відсутній. Тому не дивна поява низки проблем, у тому числі, пов'язаних з реагуванням на булінг як на форму посягання на особисті немайнові права здобувача освіти. Їх реалізація можлива тільки коли і жертва, і особа, котра здійснює цькування, розуміють належність цих конкретних прав особі та можливість настання негативних наслідків за їх порушення. Саме тому вирішення питання протидії булінгу неможливе без гармонізації положень Законів України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", "Про вищу освіту" та комплексу підзаконних нормативно-правових актів в сфері освіти до положень Цивільного кодексу України.

Правові засади протидії булінгу в Україні при захисті особистого немайнового права здобувача освіти

Відповідно до "Плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладах освіти", Рекомендацій щодо розроблення плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладі освіти, Порядку реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти та застосування заходів виховного впливу, розроблених Міністерством освіти і науки України на виконання абзацу 9 частини 1 статті 64 Закону України "Про освіту", запропоновано план дій щодо попередження булінгу в освітніх закладах [13]. Основною в ньому слід вважати модель, за якою здобувач освіти наділений центральним статусом в отриманні освіти, де його права є пріоритетні для освітнього закладу, але механізм забезпечення реалізації та захисту прав (в тому числі, особистих немайнових) не надано, особливо щодо неоднозначності правового регулювання захисту здобувачів освіти саме від порушення їх особистого немайнового права.

Тому булінг як явище залишається актуальним у рамках освітнього процесу, особливо від цього потерпає шкільне середовище. Його попередження є першочерговим завданням боротьби з булінгом, коли булери повинні розуміти, що за дії, що підпадають під поняття "булінг", вони будуть покарані. У частині 4 статті 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) прописана адміністративна відповідальність за дії, що є цькуванням і позначаються як булінг. Тобто, булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи, або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [14].

При цьому, типовими ознаками булінгу (цькування) є систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдника (булера), потерпілого (жертви булінгу), спостерігачів (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Таким чином, в Україні вчинення дій, що підпадають під визначення "булінг", обмежується діями, що здійснюються всередині освітнього середовища, встановлена адміністративна відповідальність за вчинене правопорушення, що не обмежує можливість закладу освіти проводити локальну роботу шляхом затвердження статутів, положень про функціонування освітнього закладу, в яких вказувати як пріоритетний напрямок боротьби із різноманітними формами цькування всередині освітнього середовища. При тому, ніяким чином не вказується на те, що булінг направлений на порушення низки особистих немайнових прав здобувача: права на честь, гідність, безпечне освітнє середовище, право на повагу до імені та ін. На наш погляд, незнання переліку особистих немайнових прав, якими наділений здобувач освіти носієм цього права, булером та третіми особами – вчителями, викладачами, батьками – лише ускладнює процес виявлення фактів булінгу та вироблення шляхів протидії.

Можна зазначити, що законодавець занадто формально вирішив питання – закріпив визначення поняття булінгу, вказав мінімальний та максимальний розмір санкції. Разом із тим, невирішеними залишаються питання превентивних заходів щодо булінгу; компенсації моральної шкоди жертви булінгу; непоіменованості особистих немайнових прав здобувачів освіти, що не дає змогу здобувачеві освіти як захищати своє право (оскільки він не знає, що це право в нього існує), так і вимагати від оточуючих поведінки, яка би не порушувала права особи; низького рівня залученості освітніх закладів до формування системної антибулінгової політики; байдужості органів місцевого самоврядування щодо розвитку антибулінгових програм на місцях.

Відтак, в Україні складається негативна тенденція стосовно як судової практики захисту здобувачів освіти від проявів булінгу, так і відсутності закріплення механізму захисту осіб від будь-яких цькувань в освітній сфері. Зрозуміло, що визначена система захисту особистих немайнових прав здобувачів освіти є неефективною, адже формальне закріплення дефініції булінгу як форми цькування в освітній сфері є правильним, але недостатнім кроком. Вітчизняний законодавець надав лише загальну санкцію за правопорушення, що підпадає під поняття "булінг", не взявши до уваги усі складові цієї проблеми: починаючи від непоіменованості особистих немайнових прав, непродуманим по-

рядком відновлення порушеного особистого права, що беззаперечно відбувається внаслідок систематичного порушення такого права, і закінчуючи повною відсутністю програм на локальному рівні освітнього закладу, органів виконавчої влади та громадських організацій в цілому. Так, формальне закріплення штрафу за цькування в освітній сфері ніяким чином не впливає на стан захищеності особистих немайнових прав здобувачів освіти. Вказане ілюструє нульовий рівень судової практики, адже з початку введення адміністративної відповідальності за дії, що підпадають під булінг, було винесено менше, ніж 123 позитивних судових рішень, при цьому штраф призначався у розмірі 840 гривень (тобто, мінімальна санкція). 88 справ (28 % від загальної кількості справ) відправлено на доопрацювання до органів Національної поліції, 84 справи (26 %) було закрито за відсутністю складу правопорушення (або сплив строку позовної давності), у 21 справі (6 %) суд виніс усне зауваження [15].

З аналізу кількості відмов у відкритті адміністративних проваджень за фактом булінгу, відповідно до ст.256 КУпАП та вимог "Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції" затвердженою Наказом Міністерства внутрішніх справ України за № 1376 від 06.11.2015 року, у протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення, яка повинна точно відповідати ознакам складу адміністративного правопорушення зазначеним у статті КУпАП за якою складено протокол, а до протоколу повинні бути додані докази вчиненого правопорушення [16]. При цьому суть адміністративного правопорушення має бути конкретною за змістом, викладеною з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних ознак складу адміністративного правопорушення, передбачених ч.1 ст.173-4 КУпАП. Тобто, навіть при формальній відповідності дій булера стосовно жертви цькування, у разі неправильно складеного протоколу про адміністративне правопорушення, булера не буде притягнуто до відповідальності.

Окрім цього, немає судових рішень, які би на підставі рішення про притягнення до адміністративної відповідальності виносили рішення про стягнення, до прикладу, моральної шкоди чи обов'язку принести публічні вибачення, спростувати інформацію та ін. Така ситуація цілком є наслідком неврегульованості захисту всього обсягу прав, на які посягається у разі цькування.

Тому до захисту особистого немайнового права здобувача освіти необхідно підключати усі можливі механізми: від правового (нормативне закріплення поняття "булінг", комплексний судовий захист), так і до адміністративного (діяльність державних органів), починаючи від локального (на рівні освітнього закладу) до державного (шляхом впровадження відповідних урядових програм). Крім того, питання ознайомлення здобувача освіти з переліком особистих немайнових прав, що йому належать, та способів їх захисту, залишається відкритим; відсутнім є єдиний підхід освітніх закладів до вироблення внутрішньої політики протидії цькуванню. В певній мірі такий незадовільний стан зумовлений потребою активного залучення міжнародного досвіду протидії булінгу.

Міжнародний досвід протидії булінгу як формі посягання на особисті немайнові права здобувачів освіти

Зазначимо, що законодавство іноземних держав по-різному підходить щодо закріплення відповідальності за булінг, його визначення та санкції за вчинене діяння. Відповідно до проаналізованих нижче положень іноземного законодавства та теоретичних підходів зарубіжних учених, вбачаються активні спроби протидії та мінімізації посягання на особисті немайнові права в освітній сфері. Булінг, як форма посягання на цілий комплекс особистих немайнових прав здобувачів освіти, може знаходити легальне визначення у відповідних нормативно-правових актах, або ж у статутах освітніх закладів. Тенденція щодо вибору протидії булінгу у проаналізованих країнах різна: від закріплення у законі його визначення до внесення відповідальності за посягання на права здобувача освіти у відповідні локальні нормативно-правові акти. Так, Франція, Швеція закріплюють визначення булінгу в законодавстві, кваліфікують такі дії як злочин чи адміністративне правопорушення, Російська Федерація, Казахстан і Канада не закріплюють визначення булінгу взагалі та кваліфікують дії в залежності від змісту вчиненого діяння за правилами різних судочинств (можлива як цивільна, так і кримінальна чи адміністративна відповідальності). Також протидія посягання на особисті немайнові права здобувачів освіти здійснюється на локальному рівні навчального закладу, котрий видає розпорядження, положення, які мають на меті протидію різним формам цькування.

Визначення булінгу в Канаді, як зазначають

Т. Карачі, Р. Каталано та Дж. Хокінс (Harachi, Catalano, Hawkins, 1999), подається як форма знуцання, що має намір заподіяти фізичну, соціальну або психологічну шкоду. Вона може включати людину або групу, що зловживають своєю владою, або сприймається владою, над одним або кількома особами, які відчувають неспроможність зупинити її [17, с.298–306]. Як було вказано, визначення поняття "булінг" в Канаді не є закріплене на нормативному рівні, однак у численних наукових статтях стверджується, що булінг – це "навмисна поведінка, що завдає шкоду, повторюється з часом, у відносинах, де існує дисбаланс влади" [17, с.296]. Сам булінг в Канаді не є кримінальним злочином на федеральному рівні чи адміністративним правопорушенням. Однак, дії, що є характерними для булінгу охоплюються сферою відповідальності, передбаченою іншими законами, а саме: відповідальність за погрози (Criminal Code section 264.1), напади (Criminal Code section 264.1 265 і 266) і сексуальні домагання (Criminal Code section 264.1271) [18].

На сьогодні Канада намагається всіляко впливати на зменшення випадків вчинення посягань на особисті немайнові права здобувачів освіти (як дошкільного віку, так і студентів вищих навчальних закладів) на рівні діяльності громадських організацій, формування пропозицій та законодавчих ініціатив щодо протидії проявам булінгу в закладах освіти. Ці ініціативи розробляються окремими провінціями, які пропонують законопроекти та нормативні акти в контексті запобігання знуцанню, в тому числі й в освітньому середовищі. Єдиною територією, яка зараз не намагається вирішити проблему знуцання на законодавчому рівні є провінція Нунавут, яка населена переважно корінними жителями – інуїтами (ескімосами) та має розширені права автономії [19].

В цілому, можна зазначити значний вплив локального нормативного регулювання боротьби із проявами цькування в освітній сфері. Так, за Education and Inspections Act державні школи зобов'язані забезпечувати антибулінгову політику шляхом створення системи заходів виявлення та протидії проявам цькування в освітньому середовищі, та приведення приватними школами локальних нормативних актів у відповідність до антибулінгової програми уряду [20].

Небезпечним для учасників освітнього процесу є й кібербулінг – цькування в соціальних мережах, надсилання анонімних смс-повідомлень, надокучання телефонними дзвінками,

поширення неправдивої інформації в мережі Інтернет про жертву булінгу. Зазначимо, що кіберзнуцання не визнається злочином у Великобританії, однак як може трактуватись протиправним діянням за Законом "Про захист від утисків", що захищає осіб від переслідувань, оскільки Закон "Про телекомунікації" встановлює відповідальність за надсилання анонімних повідомлень, образливі телефонні дзвінки [21, с.91]. На робочому місці, як і в освітній сфері, булінг не протизаконний, однак відповідальність за дії, що за змістом є цькуванням, караються законом. В Сполученому Королівстві наявні нормативні акти, що прямо забороняють вчиняти дії щодо переслідування особи, дискримінацію щодо віку, статі, інвалідності, шлюбу, вагітності, раси, релігії або сексуальної орієнтації [21, с.93].

Практика Сінгапуру щодо регулювання протидії булінгу закріплює як кримінальну, так і адміністративну відповідальність. У 2014 році Сінгапур криміналізував кібер-знуцання як частину широкого набору законів, спрямованих на протидію антисоціальної поведінки, що охоплює як робоче місце, так і освітнє середовище. Кібербулінг розглядається як кримінальне правопорушення, що виключає адміністративну відповідальність, карається або штрафом, або 1 роком ув'язнення залежно від ступеню шкоди завданої такими діями.

При розробці підходів до відповідальності за булінг практика Сінгапуру є тотожною з українською. Законодавець установив адміністративну відповідальність за залякування, сексуальні домагання, переслідування, систематичні цькування в освітній сфері. Вчинення правопорушення вперше тягне за собою накладення штрафу у розмірі до 5000 доларів США, повторювані правопорушення караються штрафом у розмірі 10 тис. доларів США [22].

Доктринальний підхід до визначення булінгу має схожість в Австралії та Канаді, і подається як: "знуцання – це постійне і навмисне зловживання владою у стосунках через неодноразову вербальну, фізичну та / або соціальну поведінку, яка має намір заподіяти фізичну, соціальну та / або психологічну шкоду. Вона може включати людину або групу, що зловживають своєю владою, або сприймається владою, над одним або кількома особами, які відчувають неспроможність зупинити її" [17, с.298–306].

Вказане визначення дублюється в Education and Training Reform Act 2006, одному з нормативно-правових актів, який регулює питання протидії булінгу в Австралії. При цьому дефіні-

ція булінгу, шляхи протидії та мінімізації його проявів в освітніх закладах в Австралії закріплюється не лише в профільному нормативно-правовому акті, але й в локальних програмах Міністерства Освіти, що присвячені вивченню питання кібербулінгу як форми цькування в освітньому середовищі, скритим формам булінгу [23].

Щодо США, то стимулом до появи законодавчо закріплених дефініцій булінгу, системних розробок протидії проявам цькування та агресії в освітньому середовищі стала трагедія в школі Колумбайн 1999 року, в якій було здійснено масове вбивство школярів (37 поранено, 13 смертельно) [24, с.1309–1326]. Саме починаючи з 1999 року штат Джорджія вперше закріпив поняття булінгу та способи його подолання в законі – Georgia Laws Code Title 20, згодом вказану практику імплементували й інші штати [22]. Окрім цього, в США діє урядова організація "Stopbullying", яка здійснює захист жертв булінгу та фіксує випадки цькування в школах [25]. На наш погляд, доцільним є перейняття досвіду США та імплементувати у вітчизняній практиці протидії булінгу активну організацію, яка би на рівні уряду допомагала імплементувати здобутки в боротьбі з цькуванням в освітній сфері. На сьогодні в Україні за даними Міністерства освіти і науки України діє лише сім громадських організацій (в тому числі UNICEF), метою діяльності повністю (чи частково) є питання протидії булінгу [26]. Це свідчить про фрагментарність вироблення заходів протидії цькуванню в освітній сфері.

Найбільш вдалим регулюванням протидії цькуванню слід вважати шведський підхід, де питання булінгу регулюється як на законодавчому рівні, так і на рівні діяльності неурядових організацій. Це, наприклад, "Метод Фарста", що полягає у створенні в школах спеціальних "антибулінгових" команд з учнів та вчителів, завданням котрих є захист інших учнів з першого по дев'ятий клас. На нашу думку, залучення здобувачів освіти до процесу подолання булінгу є достатньо зваженим, оскільки явище цькування є окрім всього наслідком дефектів поведінки саме в середовищі здобувачів освіти, а тому безпосередні учасники освітнього процесу можуть більш ефективно попередити випадки булінгу в своєму освітньому закладі. Окрім цього, у Швеції та Норвегії на початку кожного навчального року укладається трьохсторонній договір, який підписує учень, батьки та адміністрація школи. Мета цього договору – запобігти не-

прийнятній та агресивній поведінці в школі [27, с.18–22].

Щодо пострадянського простору, то тільки в Україні булінг віднайшов своє закріплення в нормативно-правовому акті. В Республіці Казахстан булінг визнається як проблема лише на рівні наукових розробок та локальної діяльності освітніх закладів. При цьому, неформальний підхід у вирішенні захисту жертв булінгу відобразився в діяльності Ради батьків – зібрання батьків, які розглядають питання цькування дітей в школі. На сьогодні розроблена модельна програма ЮНІСЕФ, уряду Казахстану та уряду Норвегії "Профілактика та реагування на насильство в освітніх установах Східно-Казахстанської області", однак вона не покладена в основу імперативно обов'язкового нормативно-правового документу, а слугує лише орієнтиром для діяльності освітніх закладів [28]. Аналогічна ситуація спостерігається і в Російській Федерації, де відсутнє закріплення поняття булінгу, санкція за вчинення дій, що є цькуванням, не передбачена, однак за розпорядженням Міністерства освіти та науки РФ від 22.03.2017 р. № 520-р прийнята Концепція розвитку системи профілактики безконтрольності та правопорушень неповнолітніх на період до 2020 року [29]. Щодо неї Н. Голованова стверджує, що легальне закріплення булінгу необхідне та виправдане задля адекватної йому протидії, ефективного притягнення до відповідальності осіб, які проявляють антисоціальну поведінку [30, с.113].

Висновки

1. Особисті немайнові права здобувачів освіти потребують системного захисту на рівні як законодавства, так і освітнього закладу, адже саме освітнє середовище закладає фундамент для формування особистості. Прояви булінгу як форми посягання на особисті немайнові права здобувачів освіти повинні бути ефективно зафіксованими, булери – покараними, а весь комплекс особистих немайнових прав здобувачів освіти захищеним та відновленим.

2. В іноземних країнах існують різні моделі протидії булінгу як форми посягання на особисті немайнові права здобувача освіти. Законодавці до цього питання підходять по-різному: починаючи від закріплення відповідальності за цькування в освітньому закладі в конкретному нормативно-правовому акті, фрагментарне закріплення відповідальності в різних нормативно-правових актах, окрім цього впроваджується локальне регулювання цього питання в актах

освітніх закладів, місцевого самоврядування та відсутність будь-якого регулювання.

При цьому, досвід США, РФ, Швеції, Канаді, Франції, Білорусі та Казахстану свідчить, що передача повноважень із протидії цькуванню лише неурядовим організаціям позбавляє можливості притягнення винних до відповідальності.

3. Найбільш вдалим із врахуванням захисту особистих немайнових прав здобувачів освіти є досвід Швеції, де система протидії цькуванню поєднує імперативні норми (пряме закріплення санкції за булінг) й залучення освітнього закладу та батьків до мінімізації таких негативних випадків, а урядова програма цієї країни спрямована на благополуччя сім'ї та забезпечення комфортних, довірливих стосунків всередині освітнього колективу.

4. В Україні наявною є низка проблем щодо врегулювання питання протидії булінгу, зокрема відсутня узгодженість між нормативно-правовими актами, які регулюють питання захисту особистих немайнових прав здобувачів освіти з

питання поіменованості цих прав у різних нормативно-правових актах, відсутні алгоритми взаємодії освітніх закладів з батьками/усиновлювачами, представниками жертви булінгу, громадськими організаціями. Це надає підстави вважати булінг невіршеною проблемою для вітчизняного освітнього середовища з врахуванням потреби захисту особистих немайнових прав здобувачів освіти.

5. Важливим є активне залучення сім'ї та освітніх закладів до вироблення шляхів протидії булінгу в закладі освіти, оскільки співпраця на рівні "батьки-освітній заклад-держава" в Україні відсутня.

Конфлікт інтересів

Автор статті повідомляє про відсутність будь-якого конфлікту інтересів.

Вираз вдячності

Дослідження виконано відповідно до плану дисертаційного дослідження автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/4179-yunisef-rozpochynaie-kampaniiu-proty-bulinhu>.
2. #EndViolence: Як подолати булінг, на думку молоді. URL: <https://ukraine.ureport.in/story/390>.
3. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126–131.
4. Барліт О. О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2 (35). С. 44–47.
5. Глазман О. Л. Психологические особенности участников буллинга. *Известия Российского гос. пед. университета имени А.И. Герцена*. 2009. № 105. С. 159–165.
6. Olweus D. *Aggression in the schools. Bullies and whipping boys*. Washington: Hemisphere Publishing Corporation, 1978. 218 p.
7. Arora C. M. J., Thompson D. A. Defining bullying for a secondary school. *Education and Child Psychology*. 1987. № 4 (3). P. 110–120.
8. Солдатова Г. У., Ярмина А. Н. Кибербуллинг: особенности, ролевая структура, детско-родительские отношения и стратегии совладания. *Национальный психологический журнал*. 2019. № 3(35). С. 17–31. DOI: <http://doi.org/10.11621/npj.2019.0303>.
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.07.2020 № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.
10. Про освіту: Закон України від 24.06.2020 № 2145–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
11. Про вищу освіту: Закон України від 24.07.2020 № 1556–VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
12. Про дошкільну освіту: Закон України від 20.05.2020 № 2628–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.
13. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти та науки України від 28.12.2019 № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 23.07.2020 № 8073¹-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
15. Падучак О. Булінг – стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу". *Юридична газета-online*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling--stop-analiz-pershogo->

- roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidiyi-bulingu.html.
16. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 06.11.2005 № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>.
 17. Harachi, T., Catalano, R., Hawkins, J. D. Canada. The nature of school bullying. A cross-national perspective [ed. P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano and P. Slee]. New York: Routledge, 1999. P. 296–306.
 18. Criminal Code (R.S.C. 1985, c. 46) URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-1.html>.
 19. Країнознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Головченко В. І., Дорошко М. С., Ігнат'єв П. М. та ін. ; за заг. ред. Крижанівського В. П., Головченка В. І. К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. 150 с.
 20. Education and Inspections Act. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/40/contents>.
 21. Семенов А. Захист національного інформаційного простору Великої Британії. *Політична праксеологія: безпека, технології, комунікації*: матеріали міжнародної конф. (м. Київ, 18 травня 2016 року) / за ред. В. Бебика. Київ: ВАПН, 2016. С. 91–93.
 22. Georgia Laws, N. B. 84, Chap. 282 (O.C.G. A. § 20-2-751.4 and O.C.G. A. § 20-2-751.5. URL: <https://law.justia.com/codes/georgia/2010/title-20/chapter-2/article-16/part-2/subpart-2/20-2-751-4>.
 23. Education and Training Reform Act 2006. URL: <https://www.education.vic.gov.au/about/department/legislation/Pages/act2006.aspx>.
 24. Ralph W. Larkin. (2009). The Columbine Legacy: Rampage Shootings as Political Acts. *American Behavioral Scientist*. 52 (9). 1309–1326. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764209332548>.
 25. Stop Bullying organization. URL: <https://www.stopbullying.gov>.
 26. Організації, які займаються проблемами булінгу в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/orgaizaciyi-yaki-zajmayutsya-pitanniyami-buingu-v-ukrayini>.
 27. Миськевич Т. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід. *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 1 (166). С. 18–22.
 28. Боранбаєва С. Буллинг в казахстанских школах: как с ним бороться? *Современное образование*. 2016. № 2. С. 80–83.
 29. Об утверждении Концепции развития системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних и плана по её реализации: Распоряжение Правительства РФ от 22.03.2017 № 520-р. В рамках Национальной стратегии действий в интересах детей на 2012–2017 годы. URL: <http://government.ru/docs/?dt.since=22.03.2017&dt.till=22.03.2017>.
 30. Голованова Н. О. Проблемы борьбы с буллингом: законодательное решение. *Журнал российского права*. 2018. № 8. С. 113–123.

REFERENCES

1. *YUNISEF rozpochynaye kampaniyu proty bulinhu* [UNICEF launches anti-bullying campaign]. Retrieved from: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiyni-tsentri/news/4179-yunisef-rozpochynaie-kampaniiu-proty-bulinhu> (in Ukr.).
2. *#EndViolence: Yak podolaty bulinh, na dumku molodi* [#EndViolence: How to overcome bullying, according to young people]. Retrieved from: <https://ukraine.ureport.in/story/390> (in Ukr.).
3. Lushpay, L. I. (2010). Bulinh yak sotsial'no-pedahohichna problema ta shlyakhy yiyi vyrishennya (na prykladi dosvidu serednikh zahal'noosvitnikh shkil Velykoyi Brytaniyi) [Bullying as a socio-pedagogical problem and ways to solve it (on the example of the experience of secondary schools in the UK)]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*, (4). 126–131 (in Ukr.).
4. Barlit, O. O. (2012). Formy i metody podolannya (minimizatsiyi) sotsial'no-pedahohichnoyi ta psykholohichnoyi problemy bulinhu v osvitu seredovyschi [Forms and methods of overcoming (minimizing) the socio-pedagogical and psychological problem of bullying in the educational environment]. *Horyzonty osvity*, 2(35). 44–47 (in Ukr.).
5. Glazman, O. L. (2009). Psikhologicheskiye osobennosti uchastnikov bullinga [Psychological characteristics of participants in bullying]. *Izvestiya Rossiyskogo gos. ped. universiteta imeni A.I. Gertsena*, (105). 159–165 (in Russ.).
6. Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools. Bullies and whipping boys*. Washington: Hemisphere Publishing Corporation, 218 p.
7. Arora, C. M. J., & Thompson, D. A. (1987). Defining bullying for a secondary school. *Education and Child Psychology*, 4(3). 110–120.
8. Soldatova, G. U., & Yarmina, A. N. (2019). Kiberbulling: osobennosti, rolevaya struktura, detsko-

- roditel'skiye otnosheniya i strategii sovladaniya [Cyberbullying: features, role structure, parent-child relationships and coping strategies]. *Natsional'nyy psikhologicheskyy zhurnal*, 3(35). 17–31. DOI: <http://doi.org/10.11621/npj.2019.0303> (in Russ.).
9. *Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny* [The Civil Code of Ukraine []]. Law of Ukraine]. *Zakon Ukrayiny* (16.07.2020 No 435–4). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (in Ukr.).
 10. *Pro osvitu* [About education []]. Law of Ukraine]. *Zakon Ukrayiny* (24.06.2020 No 2145–8). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukr.).
 11. *Pro vyshchu osvitu* [About higher education []]. Law of Ukraine]. *Zakon Ukrayiny* (24.07.2020 No 1556–7). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (in Ukr.).
 12. *Pro doshkil'nu osvitu* [About preschool education []]. Law of Ukraine]. *Zakon Ukrayiny* (20.05.2020 No 2628–3). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (in Ukr.).
 13. *Deyaki pytannya reahuvannya na vypadky bulinhu (ts'kuvannya) ta zastosuvannya zakhodiv vykhovnoho vplyvu v zakladakh osvity* []. Nakaz Ministerstva osvity ta nauky Ukrayiny (28.12.2019 No 1646). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text> (in Ukr.).
 14. *Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya* [Code of Ukraine on Administrative Offenses []]. Law of Ukraine]. *Zakon Ukrayiny* (23.07.2020 No 8073¹-10). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
 15. Paduchak, O. Bulinh – stop! Analiz pershoho roku realizatsiyi Zakonu shchodo protydyi bulinhu" [Bullying - stop! Analysis of the first year of implementation of the Law on Combating Bullying"]. *Yurydychna hazeta-online*. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/bulinh--stop-analiz-pershogo-roku-realizatsiyi-zakonu-shchodo-protydyi-bulingu.html> (in Ukr.).
 16. *Pro zatverdzhennya Instruksiyi z oformlennya materialiv pro administratyvni pravoporushennya v orhanakh politysiyi* [About the statement of the Instruction on registration of materials on administrative offenses in police bodies]. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav (06.11.2005 No 1376). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text> (in Ukr.).
 17. Harachi, T., Catalano, R., Hawkins, J. D. Canada. The nature of school bullying. A cross-national perspective [ed. P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano and P. Slee]. New York: Routledge, 1999. P. 296–306.
 18. Criminal Code (R.S.C. 1985, c. 46) Retrieved from: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-1.html>.
 19. Holovchenko, V. I., Doroshko, M. S., & Ihnat'yev, P. M. et al ; Kryzhanivs'kyi, V. P., & Holovchenko, V. I. (Reds.). (2008). *Krayinoznavstvo* [Local lore]. Pidruchnyk. Kyiv: VPTS "Kyyivs'kyi universytet" (in Ukr.).
 20. Education and Inspections Act. Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/40/contents>.
 21. Semenov, A. (2016). Zakhyst natsional'noho informatsiynoho prostoru Velykoyi Brytaniyi [Protection of the national information space of Great Britain]. In: Bebyk V. (Red.). *Politychna prakseolohiya: bezpeka, tekhnolohiyi, komunikatsiyi: materialy mizhnarodnoyi konf.* (m. Kyyiv, 18 travnya 2016 roku). Kyyiv: VAPN (s. 91–93) (in Ukr.).
 22. Georgia Laws, H. B. 84, Chap. 282 (O.C.G. A. § 20-2-751.4 and O.C.G. A. § 20-2-751.5. Retrieved from: <https://law.justia.com/codes/georgia/2010/title-20/chapter-2/article-16/part-2/subpart-2/20-2-751-4>.
 23. Education and Training Reform Act 2006. Retrieved from: <https://www.education.vic.gov.au/about/department/legislation/Pages/act2006.aspx>.
 24. Ralph W. Larkin. (2009). The Columbine Legacy: Rampage Shootings as Political Acts. *American Behavioral Scientist*. 52 (9). 1309–1326. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764209332548>.
 25. Stop Bullying organization. Retrieved from: <https://www.stopbullying.gov>.
 26. *Orhanizatsiyi, yaki zaymayut'sya problemamy bulinhu v Ukrayini* [Organizations dealing with bullying in Ukraine]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/orgaizatsiyi-yaki-zajmayutsya-pitanniami-buingu-v-ukrayini> (in Ukr.).
 27. Mys'kevych, T. (2019). Rehulyuvannya problemy bulinhu na zakonodavchomu rivni: pershi kroky Ukrayiny ta svitovyy dosvid [Regulation of bullying at the legislative level: the first steps of Ukraine and world experience]. *Hromads'ka dumka pro pravotvorennya*, 1(166). 18–22 (in Ukr.).
 28. Boranbaeva, S. (2016). Bullying v kazakhstanskikh shkolakh: kak s nim borot'sya? [Bullying in Kazakh schools: how to deal with it?]. *Sovremennoye obrazovaniye*, (2). 80–83 (in Russ.).
 29. *Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya sistemy profilaktiki beznadzornosti i pravonarusheniy nesovershennoletnikh i plana po yeyo realizatsii* [On the approval of the Concept for the development of the system for the prevention of neglect and juvenile delinquency and a plan for its implementation]. Rasporyazheniye Pravitel'stva RF (22.03.2017 No 520-r). V ramkakh Natsional'noy strategii deystviy v interesakh detey na 2012–2017 gody. Retrieved from:

<http://government.ru/docs/?dt.since=22.03.2017&dt.till=22.03.2017>.

30. Golovanova, N. O. (2018). Problemy bor'by s bullingom: zakonodatel'noye resheniye [Anti-bullying problems: legislative solution]. *Zhurnal rossiyskogo prava*, (8). 113–123 (in Russ.).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАТТЮ (ARTICLE INFO)

Published in:

Форум права: 62 pp. 55–65.

Related identifiers:

10.5281/zenodo.3883853

http://forumprava.pp.ua/files/055-065-2020-3-FP-Profatilo_7.pdf

http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2020_3_7.pdf

License (for files):

Creative Commons Attribution 4.0 International

Received: 20.03.2020

Accepted: 26.08.2020

Published: 27.08.2020

Cite as:

Профатіло, Г. Р. (2020). Протидія булінгу як форма посягання на особисті немайнові права здобувача освіти. *Форум Права*, 62(3). 55–65. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883853>.

Profatilo, H. R. (2020). Protydiya bulinhu yak forma posyahannya na osobysti nemaynovi prava zdobuvacha osvity [Combat Bullying As a Form of Encroachment on Personal Non-Property Rights of the Student]. *Forum Prava*, 62(3). 55–65. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883853>.